

Tusindvis af socialistiske malerier skjult i mineby

I en bjergrig del region i det tidligere Østtyskland puklede tusinder af minearbejdere for det hemmelige selskab SDAG Wismut for at skaffe uran til Sovjetunionens atomvåben. Men selskabet opbyggede også en enestående kunstsamling på omkring 4.300 værker. Den bugner af minemotiver og socialistisk realisme, men er gemt væk for offentligheden i Wismuts tidligere hovedkvarter i Chemnitz.

JENS MALLING, CHEMNITZ

Forbi glasmontren med DDR-forfærmedaljer. Et blik ind i skabet med tunge, rubinrøde faner brugt til 1. maj-parader. Videre hen til arkivkuffer fyldt med optegnelser over mineskakter og kort, hvor sirlige, håndskrevne russiske ord i marginen kan tydes. Dybere og dybere viser Nico Løbe ind i det tidligere mineselskab SDAG Wismuts depot – i sin tid et konglomerat med op til 100.000 ansatte, der under streng hemmelighed udvandt uran til sovjetiske atombomber.

Fremme ved det bagerste rum trykker han et sidste håndtag ned. Langsomt glider døren til det allerhelligste op. Hvad der opbevares her, er ikke til tænkt offentlighedens øjne. Sikkert forværet langt inde bag søjler, der flankerer hinanden som tremmer og udgør facaden af det tidligere mineselskabs imponante hovedkvarter her i udkanten af Chemnitz, befinder DDR's vel nok største kunstsamling sig.

Omkring 4.300 værker samlede Wismut fra grundlæggelsen i 1946 til DDR's afvikling i 1990, fortæller 45-årige Nico Løbe – assistent for direktøren i den fond, der efter Tysklands genforening fik til opgave at rydde op efter mineselskabets omfattende miljødelgørelser. Med kendermine tager Herr Løbe fat

“**Der findes også eksempler på, at kritik var mulig. Samlingens styrke er, at den indeholder begge dele**

Nico Løbe, Wismut-fonden

nudvindings enorme sikkerhedspolitiske betydning for hele Østblokken opbyggede SDAG Wismut et vidtforrentet netværk af infrastruktur og afledte services.

De ansatte blev behandlet på deres egne hospitaler. De spiste på egne re-

om et maleri betydeligt højere end ham selv og hiver det med en øvet bevægelse ud i depotets sparsomme belysning: Eva Schulze-Knabes 250 gange 190 centimeter store 'Hauerbrigade Herzog' fra 1973. Efter at have været stuvet af vejen i mere end tre årtier træder de fire minearbejdere på lærredet nu frem fra skyggerne. Atter vakt til live synes de at gøre sig klar til udføre deres dont i skakten med fornyet styrke.

»Mange af motiverne har med mindrefrit at gøre. Ofte fik kunstnerne mulighed for at tage med ned under jorden og betragte minearbejderne i aktion«, fortæller den engagerede rundviser på vejen gennem arkivet.

Det kan undre, at et mineselskab i Østtyskland lagde så stor vægt på at støtte og frembringe kunst. Men på grund af sin størrelse og ur-

■ Nico Løbe arbejder for fonden Wismut GmbH. På vegne af den tyske regering står den for at rydde op efter de miljødelgørelser, som udvindingen af uran i DDR forårsagede. Fondens forvalter også det tidligere mineselskabs store kunstsamling. Foto: Jens Malling

stauranter og havde adgang til særlige feriefaciliteter, siger Nico Løbe med sin udprægede saksiske dialekt.

Dertil kom egne skoler, biografteater, indkøbscentre, fritidsaktiviteter og idrætsanlæg. Som kompensation for det hårde og farlige slid i uranminerne – ikke mindst på grund af radioaktiv stråling – var forholdene væsentligt bedre end for almindelige DDR-borgere. Selskabet overtog også ansvaret for minearbejderes kulturelle dannelse, især hvad angik billedkunst. Wismut drev gallerier og in-

viterede kunstnere til at deltage i arbejdsgrupper og udflugter. Store bestillingsværker blev hængt op i kantiner og fabrikskøkkener.

»Udførelse og anskaffelse af kunst udgjorde blot en af mange aktiviteter i den stat i staten, som Wismut udviklede sig til«, siger Nico Løbe, idet han går ned langs reolerne, skubber plastfolie til side, låder fingrene glide hen over billedrammerne. Og viser flere værker af nogle af DDR's mest fremtrædende kunstnere:

»Werner Petzold ... Frank Ruddigkeit ... Alexandra Müller-Jontschewa ... Hans Siegenbruk ...«, rømser han op. Carl Kuhn har tre veludførte malerier med. Desuden er Werner Tübke fra Leipziger Skolen repræsenteret. Det samme er Willi Sitte. Carl-Heinz Westenburger bidrog med adskillige dygtigt udførte tegninger af minearbejdere og landskaber. Flere af kunstnerne modtog landets fornemste udmærkelser og underviste på de bedste akademier.

Politisk belastet kunst

Efter DDR's afvikling havnede de fleste i glemmen. Deres oeuvre befinder sig under lås og slå – skjult for offentligheden i Wismut-arkivets tætte mørke. Ikke mere end et par kortvarige udstillinger i østtyske provinsbyer med små bidder af samlingen er det blevet til på mere end 30 år. I al væsentlighed forbliver den en hemmelighed. Siden Østblokken og den tilhørende ideologiske nederlag i den kolde krig gælder kunsten i vid udstrækning som suspikt. Værkerne kan ses som propaganda. De kan opfattes som forherligende et totalitært regime. Som ureflekteret og endimensionel socialistisk realisme.

»I det genforenede Tyskland har tendensen været over en bred kam at afskrive værkerne som politisk belastede«, siger Nico Løbe og nærmer sig samtidig en flig af svaret på, hvorfor publikum ikke har adgang til kunstsakten.

»Naturligvis findes der rendyrkede bestillingsværker i samlingen, hvor betalingen har spillet en stor rolle. Men det gjaldt ikke kun DDR. Sådant har det været i kunsthistorien helt tilbage til antikken. Spørgsmålet er snarere, i hvor høj grad kunstnere har rettet ind og bøjet sig for bestemte krav. Når jeg kigger på malerierne, forekommer det mig, at påvirkningen fra oven i mange tilfælde har været relativt beskeden. Der findes værker, som forherliger og fremhæver bestemte positive aspekter. Men der findes også eksempler på, at kritik var mulig. Samlingens styrke er, at den indeholder begge dele«, siger Nico Løbe og illustrer ►

■ Samme år som Muren faldt, malede Lutz Rudolph Ketscher (1942) 'Bergparade', en såkaldt triptykon, hvor det samlede motiv deles i tre. Her er det venstre side af værket. Foto: Andreas Kämper/Wismut GmbH/Dresden Institut für Kulturstudien

rer sin pointe ved at sammenligne to arbejder:

»Tiden på Werner Petzolds 'Fredelig udnyttelse af atomkraften' må siges at være stærkt forherligende og misvisende, når man ved, at Wismut blev grundlagt med fremstilling af atombomber for øje. Så er der maleriet 'Udsigt over Ronneburg' af Kurt Pesl, som overraskende nok viser ødelæggelsen af landskabet som følge af minedriften.«

På spørgsmålet om, hvorfor fonden ikke organiserer en permanent udstilling eller grundlægger et museum til kunsten, svarer han:

Hemmelighedskræmmeriet begyndte allerede med navnet Wismut

Nico LoBe, Wismut-fonden

»Vi modtager udelukkende penge fra den tyske regering til at rydde op efter forurening og genoprette natur. Der er ikke afsat midler til at skabe opmærksomhed omkring kunstsamlingen.«

Styret fra Moskva

Propaganda eller ej? Værdig til at blive vist på sit eget museum? Wismut-kunsten kan give anledning til debat.

Hvad der ikke hersker tvivl om, var betydningen af den uran, som bjergene uden for Chemnitz indeholder så meget af. Efter amerikanerne havde vist, hvad atombomber kunne udrette i Hiroshima og Nagasaki i august 1945, satte Sovjetunionens diktator Josef Stalin alt ind på at udvikle samme type våben. I hele den sovjetiske indflydelsessfære var det kun i Sachsen og det østlige Thüringen, at der fandtes uran i tilstrækkelige mængder. Her koncentrerede Stalin kræfterne for at indhente USA's forspring i atomkapløbet. Succes eller fiasko i de bestræbelser ville få kæmpe geo- og sikkerhedspolitiske konsekvenser for USSR.

Derfor blev ingen ressourcer sparet. Og derfor skal man heller ikke lade sig narre af forkortelsen i navnet SDAG Wismut. Den står for Sowjetisch-Deutsche Aktiengesellschaft, altså sovjetisk-tysk aktieselskab og giver indtryk af, at der kunne være tale om et ligeværdigt forhold mellem østtyske og sovjetiske myndigheder. Et så vigtigt og tophemmeligt foretagende som udvikling af atomvåben blev dog i sagens natur styret direkte fra Moskva.

»Hemmelighedskræmmeriet begyndte allerede med navnet Wismut«, siger LoBe og forklarer, at det er betegnelsen for et obskurt, forholdsvis ubetydeligt metal:

»Det har intet med uran at gøre og tjente udelukkende som et dække.«

Han uddyber:

»Sikkerhedsforanstaltningerne og hemmeligholdelsen var omfattende. Områder blev hegnet ind, sovjetiske soldater patruljerede, og minearbejderne mødte dagligt høje krav til at legitimere sig. Der herskede et strengt forbud mod at fotografere. Dertil kom en række forholdsregler beregnet til at sløre minerens egentlige formål, den anvendte ▶

► Bøjede rygge og sunkne blikke. Lutz Rudolph Ketscher (1942) viser pligtopfyldende arbejdere, der år ind og år ud tager 'Med vagtholdets bus', men hvor drømmen om at gøre DDR til et socialistisk mønstersamfund synes at have vist sig som illusion. Foto: Andreas Kämper/Wismut GmbH/DIK

■ Eva Schulze-Knabe (1907-1976) bidrog til Wismut-samlingen med adskillige portrætter af minearbejdere, her 'Bergarbeiter aus Königstein', 'Kumpel-Porträt' og 'Portrait'. Hun var berømt i DDR for at deltage i opbygningen af landet med sin kunst og modtog flere priser. Fra 1928 til 1932 studerede hun på kunstakademiet i Dresden. Som overbevist kommunist og modstandskvinde sad hun længe i KZ-lejr. Hendes mand, kunstneren og modstandsmanden Fritz Schulze, blev henrettet af nazisterne i Plüzenssee i Berlin 1942. Foto: Andreas Kämper/Wismut GmbH/DIK

■ Hans Hattop (1924-2001) malede 'Uran' i 1971. Motiverne griber ind i hinanden og afspejler kunstnerens interesse for kernekraft, rumfart og fysik. Foto: Andreas Kämper/Wismut GmbH/DIK

teknologi samt mængden af malm, der blev hentet op», fortæller Løfse og skæner på ny kunstværkerne omkring sig sin opmærksomhed.

Han bøjer sig og griber ned i en skuffe. De halvgennemslagne omslag til beskyttelse af arkene knitrer mellem hænderne, idet han hiver en bunke akvareller og litografier, som depotet også er rig på, frem.

Beskidte ansigter og ru hænder

«Glück auf!». Nico Løfse tager afsked med den gamle minearbejderhilsen, der betyder noget i retning af 'held og lykke op ad' og oprindeligt udtrykker ønsket om en sikker opstigning fra skakten. Derefter fører en kort tur med regionalbanen ind mod centrum. For foden af byens vartegn – et syv meter højt bronzehoved af kommunismens grundlægger, der minder om tiden, da Chemnitz slet og ret hed Karl-Marx-Stadt – har kunstkritiker Burkhard Müller indvilliget at mødes. Werner Petzolds 'Fredelig udyntelse af atomkraften' pryder forsiden af et ældre katalog med nogle af værkerne fra Wismut-samlingen, han holder under armen. Som skribent for de tyske aviser Süddeutsche Zeitung og die Zeit har den 62-årige kunstkender ofte beskæftiget sig med indholdet af Wismuts depot.

«Det drejer sig om en imponerende bunke, som intet menneske for alvor har dannet sig et overblik over», siger han med henvisning til, at samlingen mangler at blive systematisk behandlet af kunsthistorikere.

«Ingen har sorteret eller vurderet den. Makværker og mesterværker ligger side om side i et stort rod. Ingen har dannet sig et helhedsindtryk af kunstens værdi og betydning», fortæller Müller over en forfriskning på en beværtning i nærheden af Marx-monumentet.

«Til trods for, at de fleste kunstnere, der bidrog til samlingen, er glemt, beherskede mange af dem deres håndværk på et højt, ofte meget højt niveau. Og i modsætning til gængse fordomme er motiverne langt mindre stereotype end blot rendyrket socialistisk realism», siger Müller og nævner navnet på den ideologisk korrekte stilretning, der dominerede i Sovjetunionen og andre Warszawa-pagtløse lande, herunder DDR. Inden for maleriet er den kendetegnet ved et simpelt billedsprog, der hurtigt og nemt lader sig afkode. Velproportionerede sportsfolk og arbejdere, heltemodige soldater fra Den Røde Hær, flittigt brug af farven rød samt scener, hvor socialismen angiveligt bygges op, hører til blandt de nærmest obligatoriske elementer.

Han bladrer i det medbragte katalog på bordet foran sig. Vender den ene side efter den næste med malerier fra Wismut. Lader blikket dvæle ved de beskidte ansigter og ru hænder.

«Jeg er særligt imponeret over portrætterne af minearbejdere. Dem er der mange af. De har alle deres egen særlige værdighed. De er hverken topolitiskere eller rigmænd. De er arbejdere», siger han med tryk på det sidste ord og rider samtidig en generel modsætning op mellem dem, der kunne forventes at blive afbildet i DDR og vores type samfund.

«Og se nu her».

Müller er nået frem til maleriet 'Tvagtholdets bus' af Lutz R. Ketscher. Blandt skikkelserne i bussen skiller en ældre minearbejder sig ud. Tyngtet af mange års slid sidder han modløs i sædet og knuger resignerende en cigaret. Her ved nattetid opstår dragende genspejlinger i ruderne – kunstnerisk van-

skelige at gengive. Den truende silhuet af malnværket i det fjerne, den tykke røg fra skorstenene og det dystre farvevalg synes ikke at varse noget godt.

Ifølge Müller tæller maleriet sammenligning med det bedste af Edward Hopper.

«Ensomheden i de store glasflader ... Det er usædvanligt raffineret udført. Et storartet værk. Og det er en fuldstændig ukendt maler. Wismut-depotet er fyldt med den

slags ting, der trygler om at blive opdaget», siger han.

Et af de stærkeste indtryk, samlingen har efterladt ham med, er den kunstneriske frihed, mange af opavsændende tydeligvis nød, samt den brede vifte af

stilarter, som den indeholder – ud over DDR-bossernes eftertrukne socialistiske realisme. Sin oplevelse holder han op mod den manglende interesse for Wismut-kunsten:

«Efter genforeningen i 1990 ville ingen længere have noget med det, der gjaldt som regimetro kunst, at gøre. I det lys var intet mere forudækt end beholdningen i Wismuts depot», siger Müller og uddyber:

«Der hersker en stærk modvilje mod DDR-kunst. De malere, der ikke hoppede af, men derimod blev i Østtyskland, står summarisk under mistanke for blindt at have tjent systemet. Og derfor fandtes der længe ingen interesse for deres værker. Angående Wismut har den situation ført til, at DDR's formidlig største kunstsamlings overhovedet ikke er tilgængelig for offentligheden».

Chemnitz er blevet kåret til europæisk kulturhovedstad i 2025. Begivenheden kunne skabe opmærksomhed omkring Wismut-kunsten, ifølge Müller.

■ 'Förderturm' – 'Hejsetårn' på dansk – er titlen på Peter Krafts maleri fra 1985. Den slags konstruktioner blev placeret over indgangen til skakten for at hejse mandskab og materiel ned i minen. Foto: Andreas Kämper/Wismut GmbH/DIK

«Samlingen ville være det vigtigste trækplaster. Byen ligger inde med noget, som ingen andre i verden har», siger han, vender det sidste blad og lægger kataloget fra sig.

Ommen på forsiden rækker en af Werner Petzolds minearbejdere hånden frem mod beskueren – som en appel til at hive kunsten fra Wismut ud af glemelsen.

ps@pol.dk

Alle billeder fra samlingen stammer fra kataloget: Paul Kaiser/Holger Saupé (Hg.): Sonnensucher. Die Kunstsammlung der Wismut – eine Bestandsaufnahme (Kat. Kunstsammlung Gera 2014). Dresden: Dresdner Institut für Kulturstudien 2014

“**Makværker og mesterværker ligger side om side i et stort rod**

Burkhard Müller, kunstkritiker